

Tabula rasa

DIRK VOORHOOF¹

In : W. DEBEUCKELAERE, S. GUTWIRTH, M. LAMBRECHTS, M. SANTENS en D. VOORHOOF (eds.), *Ontmoetingen met Koen Raes, Brugge, Die Keure, 2012, Tegenspraak cahier nr. 29, 311-322.*

Koen Raes over de negationismewet van 23 maart 1995 :

“Discussies over de historische waarheid behoren te worden gevoerd voor de wetenschappelijke arena, niet voor de rechtbank. Een waarheid, hoe belangrijk ook, dwingt men niet af en kan men niet afdwingen. De effectiviteit van dergelijke wet kan misschien symbolisch worden verantwoord, maar zeker niet pragmatisch of repressief (...). Gezien de strijd tegen de intolerantie zich in de eerste plaats *in* de maatschappij situeert, zou de overheid overtuigender handelen indien zij in haar onderwijs- en mediapolitiek meer aandacht gaf aan historisch onderwijs en opvoeding dan door het instellen van censuur”.²

Koen op het podium

Koen heb ik leren kennen tijdens mijn rechtenstudie aan de UGent, in 1975. Ik zag Koen voor het eerst op een podium toen een aantal studenten in de les een oproep kwam doen om mee te werken met Wetswinkel en met de socio-juridische werkgroep Sojuwe. Koen voerde prominent het woord. De ‘Wetswinkeliers’ hadden toen wilde, lange haren, slonzige truien of loshangende T-shirts, ze klonken enthousiast en overtuigend, één had er ook een gitaar bij. Ze deden enige moeite leek het wel om zich vooral als non-conformistisch, als ‘progressief’ te profileren. Kortom het leek een rare bende, schril contrasterend met de rest van de stijfdeftige rechtenstudenten. Wetswinkel en Sojuwe presenteerden een interessant project en hadden een brede, en ook wel wat schalkse kijk op het recht en de samenleving. Ze contesteerden de te weinig kritische opleiding in de rechtsfaculteit, bepleitten een democratischer justitie en voerden actie voor een meer toegankelijke rechtshulp, met ook scherpe kritiek op de rol van de

¹ Doceert mediarecht, auteursrecht en journalistieke ethiek aan de UGent en European Media Law aan de Universiteit Kopenhagen

² K. RAES, “Vrijheid van meningsuiting en de revisionistische geschiedvervalsing”, in G.A.I. SCHUIJT en D. VOORHOOF (eds.), *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme*, Gent, Academia Press, 1995, 31-77 (74-76).

advocatuur en de vaak onderdrukkende werking van het recht, het recht dat al te vaak de kant van de macht koos. Wetswinkel en Sojuwe presenteerden zich als een actiegroep en reflectieforum. Het was ook een groep die in de voorhoede liep van de wat hippere of 'alternatieve' (muziek)cultuur uit die periode. Al vlug geraakte ik ingeschakeld in de permanenties van Wetswinkel en de activiteiten van Sojuwe. En overal kwam je Koen tegen.

Koen had een grote invloed op de organisatie, de werking en de sfeer in Wetswinkel en Sojuwe. Verbaal en retorisch sterk, enorm geëngageerd, hyperactief. Waakzaam en alert ook. Elk standpunt, elke keuze werd door Koen als een beleidskeuze geanalyseerd vanuit een politiek, sociaal, ideologisch of ethisch perspectief. Koen was op zijn opperbest in dit soort discussies: kon Wetswinkel juridisch advies of begeleiding geven in dossiers van erfrecht, een kapitalistisch rechtsconcept dat in de praktijk de sociale ongelijkheid helpt in stand te houden? En wat als een politieagent, toch een emanatie van het repressief staatsapparaat, om juridisch advies kwam vragen? Kon men die man advies geven, ook al was hij manifest ten onrechte door zijn huisbaas de huur opgezegd? En wat dan met iemand in een kansarm gezin die plots een erfenis in de schoot geworpen kreeg? Koen kon dit soort vragen in een ruimer perspectief plaatsen, ons ervoor hoedend in al te simplistische analyses te vervallen. Alles werd ter discussie gesteld. Soms vermoeiend voor sommigen die meer directe actie wilden of voor wie al die theorie en duiding niet nodig was om zich in te zetten voor gratis rechtshulp, misschien uit een soort menslievendheid, vanuit een daadwerkelijk engagement tegen kansarmoede of gedreven door gevoelens van sociale rechtvaardigheid. Dat was duidelijk niet genoeg voor Koen, die elk maatschappelijk fenomeen, elk aspect van *samen-leven* intellectueel-filosofisch of rechtssociologisch wilde begrijpen en er vooral een uitleg, zijn uitleg aan wou geven. Altijd kwam Koen met nieuwe ideeën, met verfrissende invalshoeken, vaak zeer internationaal georiënteerd. Hij introduceerde boeken, theorieën en auteurs die op dat moment in België of in Vlaanderen nog niet of maar bij heel weinigen bekend waren. Bezield was Koen, al is dat een term die Koen, als strijdbare vrijzinnige, zelf allicht nooit hanteerde. Maar hij was het wel. Bezield, bijna op het bekerende af. Toen.

Koen en Schamper

Koen manifesteerde zich in die periode ook als hoofdredacteur van Schamper, één van de vele initiatieven waar hij zijn schouders onder zette. Hij maakte Schamper tot een rebels platform dat de thema's en activiteiten van de kritische werkgroepen aan de UGent onder de aandacht bracht. En opvallend: het hoefde niet steeds al te serieus te zijn, getuige de vele columns, cartoons, kolder en cursiefjes die in Schamper opdoken. Zelf draaide ik enkele jaren mee in de redactie van Schamper, Rik van Nuffel was toen net de nieuwe hoofdredacteur geworden. Koen bleef in die periode verantwoordelijke uitgever, wat toch enig risico inhield, want er verschenen soms rare dingen in Schamper, zoals de strafbare publicatie in Schamper nummer 51 van adressen van abortuscentra in Nederland. Schamper publiceerde in die periode ook een nep-interview met de door de Rote Armee Fraktion ontvoerde industriebaas Hanns-Martin Schleyer, met getrukeerde foto gegijzeld door de RAF, een Schamper lezend. Het interview-met-fotomontage was echter

zeer ongelukkig getimed, want net in de week dat dit artikel met bijgaande foto in Schamper verscheen, werd Schleyer door de RAF vermoord. Een pijnlijk moment, een wat uit de hand gelopen smakeloze ‘grap’. Koen vond dat een studentenmagazine zich dit soort uitschuivers moest kunnen permitteren en hij bleef, zonder zich in te mengen, het project Schamper van nabij volgen en steunen. Koen was erg gefascineerd door media, als fora voor publieke discussie, als platformen voor de openbare ruimte, ook als ‘ideologische (staats)apparaten’, als onderdeel van wat toen de bewustzijnsindustrie heette. Hij bleef Schamper als stem van de kritische studenten van de UGent een belangrijk project vinden. Een rubriek bleef nog enige tijd overeind, ook toen Koen geen hoofdredacteur meer was: *Tabula rasa*, een niet echt hermetische verwijzing naar de geestelijke vader van Schamper.³

Koen was ook altijd een boek aan het lezen, meestal meerdere tegelijk. Ik herinner me dat we met een groep studenten uit Gent zouden deelnemen aan een betoging in Brussel, we wachtten op de bus aan het studentenhuus De Brug. De meeste studenten stonden te kletsen, in groepjes te praten. Maar Koen stond wat apart. Hij was een boek aan het lezen. Heel geconcentreerd, ook tijdens de busrit naar Brussel. Op de terugweg, na de betoging, was hij al een ander boek aan het lezen. Meestal filosofie, rechtstheorie, rechtssociologie of politieke analyses. Maar een vonk was genoeg om hem te laten opspringen en in debat te gaan.

Koen als ‘mentor’

Enkele jaren later kruisten onze paden opnieuw. Op uitnodiging van Koen schreef ik in 1983 en 1984 mijn eerste artikels voor het tijdschrift Tegenspraak, “Kritisch tijdschrift over recht en maatschappij”. Ik had Koen gesproken over een bizar arrest van de Raad van State in de zaak van BRT-journalist Daniel Buyle. De Raad van State bevestigde in dit arrest de tuchtsanctie tegen Buyle wegens een aantal te kritische, volgens de BRT-hiërarchie ‘doordrammende’ vragen aan eerste minister/formateur Wilfried Martens. De Raad van State toverde het begrip ‘schroom’ van onder de hoge hoed, ‘schroom’ die mocht verwacht worden van BRT-journalisten bij het brengen van nieuws en duiding, ook in politieke interviews. Het arrest was een flagrant voorbeeld hoe in de virtuele (maar ook tanende) CVP-staat media, politiek en justitie mekaar hand- en spandiensten verleenden en aanstuurden op een gezagsvriendelijker journalistiek.⁴ Een ander artikel was een kritische reflectie op de inbeslagname van de (bijna) totale oplage van het controversiële Gentse stadsmagazine Metro, wegens een beledigende politieke spotprent. Koen protesteerde toen fel tegen deze aanslag op de persvrijheid, in Gent dan nog, en het was ook via Koen dat dit artikel bij de Tegenspraak-redactie terecht kwam.⁵ Enige jaren later introduceerde Koen me bij het Nederlandse tijdschrift Recht en Kritiek. Ik had een artikel klaar dat aandrang

³ Ondertussen ook online beschikbaar: www.schamper.ugent.be. Zie ook M. DE GENDT, *400 Schampers in woord en beeld*, Gent, Archief RUG, 2002.

⁴ D. VOORHOOF, “De Raad van State en de objectiviteitsverplichting van de BRT. Situering van het “arrest Buyle””, *Tegenspraak* 1984/6, 19-27.

⁵ D. VOORHOOF en J. BAERT, “De inbeslagname van Metro. Enkele algemene beschouwingen betreffende de drukpersvrijheid”, *Tegenspraak* 1983/6, 186-195. Zie ook D. VOORHOOF, “De zaak Metro : een aanslag op de persvrijheid?”, *Panopticon* 1985/3, 225-237.

op meer openheid van justitie en waarin vooral ook werd gepleit voor het recht op kritische justitieberichtgeving, inclusief kritiek op leden van de rechterlijke macht, vooral na de veroordeling van enkele journalisten van De Morgen en Humo wegens hun kritiek op de magistraten in de zaak Notaris X. Het artikel dat ik hierover produceerde werd door een juridisch tijdschrift in Vlaanderen geweigerd wegens de te felle en ongenueanceerde kritiek op de rechtsvinding door de Belgische rechtscolleges in deze (lopende) zaak en de te speculatieve consequenties gebaseerd op de door artikel 10 EVRM gewaarborgde expressievrijheid. Omdat Tegenspraak ondertussen niet meer bestond in de tijdschriftformule, bracht Koen me in contact met de redactie van Recht en Kritiek die prompt dit artikel publiceerde.⁶ Ruim acht jaar later werd België in deze zaak door het Europees Mensenrechtenhof veroordeeld wegens inbreuk op de journalistieke expressievrijheid.⁷

Koen toonde zich telkens erg bekommerd wanneer via repressie of censuur beperkingen werden opgelegd aan de expressievrijheid, want dit beschouwde hij meteen ook als een aanslag op het publieke en rationele debat dat hij, juist hij, zo hoog in het vaandel voerde. Tegelijk verweet hij de media ook dat ze hun spilfunctie als inspirator van het publieke debat verwaarloosden. In het Tegenspraak-cahier *Democratie in ademnood?* pleitte Koen voor veranderingen op drie niveaus: versterking van de democratie door een “heractivering van het middenveld”, een grondig herdenken en ‘vermenselijken’ van het economisch systeem en het stimuleren via de media van wat hij noemde een “pluralistische en interactieve debatcultuur” : “.. de media kunnen een bijdrage leveren tot het stimuleren van een pluralistische en interactieve debatcultuur door de strijd der ideeën en de argumentatieve communicatie een veel eminentere plaats te verschaffen in hun programmering dan nu het geval is. Het internet reikt ongetwijfeld mogelijkheden aan tot het scheppen van een nieuwe openbaarheid, waarin plaats en ruimte is voor grondige debatten, indien het althans in die richting wordt uitgebouwd. Alsnog wijzen echter bijzonder weinig tekenen er op dat oude en nieuwe media hun potentieel zullen aanwenden om de democratie te versterken”.⁸ Koen verwees ter staving van dit laatste naar de politieke media-imperia van Berlusconi in Italië en Murdoch in Groot-Brittannië als ultieme voorbeelden van de nefaste wijze waarop politiek en media met elkaar verstrengeld zijn geraakt.

Koen over expressievrijheid

⁶ D. VOORHOOF, “De grenzen aan de kritiek op (leden van) de rechterlijke macht. Enkele beschouwingen bij de vonnissen inzake de magistraten W., X., Y. en Z. tegen De Morgen en Humo”, *Recht en Kritiek* 1989/3, 280-304. Zie ook D. VOORHOOF, “Media en gerechtsverslaggeving. De bescherming van de eer en goede naam van magistraten en het waarborgen van het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht als beperking op de vrijheid van expressie en informatie”, *Panopticon* 1989/3, 217-237 en D. VOORHOOF, *De Relatie tussen Media en Justitie*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1998, 40 p.

⁷ EHRM 24 februari 1997, De Haes en Gijsels/België. Zie ook D. VOORHOOF, “Het Humo-arrest: scherpe kritiek op rechters geoorloofd”, *Mediaforum* 1997/4, 68-69 en D. VOORHOOF, “Criticising Judges in Belgium”, in M. ADDO (ed.), *Freedom of Expression and the Criticism of Judges. A comparative study of European legal standards*, Aldershot, Ashgate Publishing Limited, 2000, 89-111.

⁸ K. RAES, “De democratie op zoek naar een basis”, in B. HUBEAU en M. ELST (eds.), *Democratie in ademnood? Over legitimiteit, legitimatie en verfijning van de democratie*, Tegenspraak-cahier nr. 21, Brugge, Die Keure, 2002, 18-34 (34).

Hoewel Koen een zeer kritische analyse maakte over het falen van de media en de journalistieke vrijheid bij de ondersteuning van de democratie als project, bleef hij tegelijk de vrijheid van meningsuiting en dus ook de vrijheid van media en journalistiek fel verdedigen. Vanuit die gedrevenheid nam Koen ook deel aan een studiedag die de Universiteit Gent samen met de Universiteit van Amsterdam in 1995 organiseerde over racisme, revisionisme en vrijheid van meningsuiting. Aanleiding tot het congres was o.a. de parlementaire behandeling van de negationismewet, de wet die in België voortaan, 50 jaar na het ‘ontdekken’ van de concentratiekampen, het in het openbaar ontkennen, schromelijk minimaliseren, pogen te rechtvaardigen of goedkeuren van de genocide die tijdens de tweede wereldoorlog door het Duitse nationaal-socialistische regime is gepleegd, strafbaar stelde. Koen hield een indrukwekkende lezing en schreef een uitvoerige bijdrage in het congresboek *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme*.⁹ Hij argumenteerde vanuit rechtsfilosofische en ethisch-politieke reflecties waarom hij het niet zo begrepen had op het strafbaar stellen van de ontkenning van de holocaust, o.a. op verschillende plaatsen refererend naar John Rawls en John Stuart Mill. Hij concludeerde kortdaar: “De strijd tegen het negationisme vergt met andere woorden geen verdere beknotting, uitholling en vager worden van het grondrecht op vrijheid van meningsuiting”.¹⁰ Koen pleitte voor meer inzet op onderwijs, media, kennis en vrij wetenschappelijk onderzoek, meer nadruk op het belang van een tolerante samenleving en het levendig houden van de beschavingsidealen als vormingsopdracht en taak voor de overheid. Niet door meningsuitingen te verbieden dus, maar door op een positieve manier, via cultuur, onderwijs, media en sociaaleconomische grondrechten de basisvoorwaarden te ontwikkelen voor een tolerante samenleving.

Koen en ik waren overigens om verschillende redenen gekant tegen de afkondiging van de negationismewet.¹¹ Of de negationismewet het door Koen gevreesde verkillend effect heeft gehad op het intellectueel debat of het rechtshistorisch onderzoek betreffende de holocaust is moeilijk te achterhalen. Feit is wel dat de rechtspraak in België meteen heeft geopteerd voor een bijzonder restrictieve toepassing van deze wet, enkel tot bestraffing overgaand als er duidelijk sprake is van de intentie om aan te wakkeren tot racistische haat en het naziregime in ere te herstellen.¹² Het gaat dus niet louter om het bestraffen van een ‘immorele meningsuiting’ of om

⁹ K. RAES, “Vrijheid van meningsuiting en de revisionistische geschiedvervalsing”, in G.A.I. SCHUIJT en D. VOORHOOF (eds.), *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme*, Gent, Academia Press, 1995, 31-77 (cf. *supra*, citaat).

¹⁰ Zie ook de bijdrage C. BRANTS in dit boek.

¹¹ Vgl. D. VOORHOOF, “Racismebestrijding en vrijheid van meningsuiting in België: wetgeving en jurisprudentie”, in G.A.I. SCHUIJT en D. VOORHOOF (eds.), *Vrijheid van meningsuiting, racisme en revisionisme, o.c.*, 155-192 en K. RAES, “Vrijheid van meningsuiting en de revisionistische geschiedvervalsing”, *l.c.*, 70. Zie ook K. RAES, “De wet ter bestrijding van het negationisme. Ethisch-politieke vragen bij het beteugelen van de meningsvrijheid”, in G. VERBEECK (ed.), *De verdwenen gaskamers. De ontkenning van de Holocaust*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1997, 63-80 en K. RAES, “Kan de democratie democratisch worden beschermd?” in A. BACKS, S. GUTWIRTH, K. LEUS en S. BAETEN (eds.), *De Gordiaanse knoop van de antidemocratische partijen. De wet als tweesnijdend zwaard*, Gent, Mys & Breesch, 2001, 11-21.

¹² Zie ook J. VRIELINK, *Van Haat Gesproken? Een rechtsantropologisch onderzoek naar de bestrijding van rasgerelateerde uitingsdelicten in België*, Antwerpen/Apeldoorn, Maklu, 2010, 369-377.

het via strafrecht beschermen van een historische waarheid, zoals Koen vooral benadrukte. Ook het Arbitragehof heeft ondertussen duidelijk gemaakt dat “de wet de bedoelde meningsuitingen niet vanwege hun inhoud bestraft, doch vanwege hun nadelige gevolgen voor anderen en voor de democratische samenleving als dusdanig”. In zijn essentie bestrijdt de negationismewet meningsuitingen die “een voedingsbodem zijn voor antisemitisme en racisme en een bedreiging vormen voor een democratische samenleving doordat ze streven naar de rehabilitatie van de nazi-ideologie”. Het Arbitragehof maakte meteen ook duidelijk dat het wetenschappelijk onderzoek niet onder toepassing van de wet valt.¹³ Door deze zeer restrictieve interpretatie die aan de toepassing van de Belgische negationismewet is opgelegd¹⁴, is zeker geen sprake van het strafbaar stellen van een opiniedelict of het via strafrecht beschermen van een historische waarheid. Op die manier kadert de strikte toepassing van de Belgische negationismewet ook in het ruimere geheel van antiracisme- en antidiscriminatiewetgeving die in Europa en vervolgens ook in België op dit domein is afgekondigd.¹⁵ Hoewel het EU-Kaderbesluit 2008/913/JBZ van 28 november 2008¹⁶ de negationismewetgeving wil uitgebreid zien tot ook andere vormen van genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden, moet worden opgemerkt dat aan deze uitbreiding *ratione materiae* tegelijk een restrictieve draagwijdte wordt gegeven door de bestraffing te beperken tot uitingen die geweld of haat dreigen aan te wakkeren. Het EU-Kaderbesluit 2008/913/JBZ bepaalt dat lidstaten moeten strafbaar stellen het “publiekelijk vergoelijken, ontkennen of verregaand bagatelliseren van genocide, misdaden tegen de menselijkheid en oorlogsmisdaden in de zin van de artikelen 6, 7 en 8 van het Statuut van het Internationaal Strafhof, gericht tegen een groep personen, of een lid van die groep, die op basis van ras, huidskleur, godsdienst, afstamming dan wel nationale of etnische afkomst wordt gedefinieerd indien de gedraging van dien aard is dat zij het geweld of de haat tegen een dergelijke groep of een lid van een dergelijke groep dreigt aan te wakkeren” (onze onderlijning) (art. 1, 1, c.). Bovendien benadrukt het EU-Kaderbesluit dat de toepassing of uitvoering ervan niet mag uitmonden in maatregelen of bestraffing die in tegenspraak is met de vrijheid van meningsuiting, zoals deze voortvloeit uit constitutionele tradities en als grondrecht ook is verankerd in art. 6 van het Verdrag betreffende de Europese Unie (art. 7). Waarborgen dus die ervoor moeten helpen zorgen dat niet de immoraliteit van bepaalde uitingen, of niet het ontkennen, goedpraten of verregaand bagatelliseren van een historische waarheid op zich

¹³ Arbitragehof 12 juli 1996. Zie ook D. VOORHOOF, “Het Arbitragehof en de anti-negationismewet”, noot onder Arbitragehof 12 juli 1996, *Jaarboek Mensenrechten 1996/1997 (ICM)*, Antwerpen/Apeldoorn, Maklu, 1998, 346-353.

¹⁴ Zie ook Corr. Dendermonde 3 april 2007, *AM* 2007, 407, met noot J. VRIELINK en S. SOTTIAUX, “Paranormale rechtspraak. De Antiracismewet, de Negationismewet en het constitutionele kader”, 414-417.

¹⁵ C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK (eds.), *De nieuwe federale antidiscriminatielwetten. Les nouvelles lois luttant contra la discrimination*, Brugge, Die Keure 2008, 849 p. Zie ook D. VOORHOOF, “De Wet Bestrijding Discriminatie als beperking op de expressievrijheid: ultieme realisatie van het gelijkheidsbeginsel of veelkoppig monster?”, in M. DE VOS en E. BREMS (eds.), *De Wet Bestrijding Discriminatie in de praktijk*, Antwerpen/New-York/Oxford, Intersentia, 2004, 151-201.

¹⁶ EU-Kaderbesluit 2008/913/JBZ van 28 november 2008 betreffende de bestrijding van bepaalde vormen en uitingen van racisme en vreemdelingenhaat door middel van het strafrecht, *PB L* 6 december 2008, nr. 328/55-58.

strafbaar is : telkens gaat het om de bestraffing van uitingen die aanzetten tot geweld of haat tegen personen of groepen op basis van ras, huidskleur, godsdienst, afstamming of afkomst.¹⁷

Ondertussen heeft in België ook het Grondwettelijk Hof gehamerd op een heel strikte en restrictieve toepassing van de antiracismewetgeving.¹⁸ Met het voortaan in de antiracismewet opgenomen verspreidingsverbod van “denkbeelden die zijn gegrond op rassuperioriteit of rassenhaat” (art. 21) zou Koen het ongetwijfeld moeilijk hebben. Maar ook ditmaal zorgde het Grondwettelijk Hof voor een erg restrictieve interpretatie van deze bepaling: voor de toepassing ervan is niet enkel een bijzonder opzet vereist, de bedoelingen van de dader moeten aantoonbaar gelegen zijn in het aanzetten tot haat en het tot stand brengen van een discriminerend beleid. Blijft de vraag waarom de wetgever niet beter zelf op die manier de strafbaarstelling heeft verduidelijkt, want de formulering van de wet laat, ondanks de dwingende interpretatie van het Grondwettelijk Hof, toch nog teveel speling aan de rechtspraak, zo blijkt.¹⁹ De Belgische wetgever had uiteindelijk toch beter kunnen volstaan met het strafbaar stellen van aanzet tot racisme en vreemdelingenhaat en dus met het bestaande wettelijke kader van de Antiracismewet dat immers een voldoende basis vormt om uitingen en publicaties van holocaustontkenners te vervolgen en te bestraffen, alsook het verspreiden van denkbeelden gegrond op rassuperioriteit of rassenhaat tegen te gaan, voor zover dus sprake is van het aanzetten tot geweld of haat.

Alerte waakzaamheid over de strikte en restrictieve toepassing van de negationismewet blijft hoe dan ook geboden. Het is onrustwekkend dat holocaustrevisionisme en uitingen van antisemitisme uitgerekend door het Europees Mensenrechtenhof (bijna) volledig, categorisch worden uitgesloten van het beschermingskader van artikel 10 EVRM²⁰, waarmee het EHRM van veel minder bekommernis getuigt voor de vrijheid van meningsuiting dan het Belgisch Grondwettelijk Hof. Een recente beslissing van het EHRM is een treffende illustratie en laat in de praktijk zien waar Koen Raes juist zo voor waarschuwde. In een opmerkelijke beslissing liet het EHRM onlangs het ontslag overeind in Frankrijk van een universiteitsprofessor, Bruno Gollnisch, wegens holocaustontkenning. Na onderzoek door een parlementaire commissie (!) over het functioneren van enkele docenten en studenten aan de universiteit Jean-Moulin Lyon III was heel wat beroering ontstaan over racisme en holocaustontkenning op de campus. Volgens het EHRM was hierdoor een bijzondere context ontstaan aan de universiteit waardoor er

¹⁷ Merk op dat het EU-Kaderbesluit 2008/913/JBZ spreekt van het “dreigen aan te wakkeren” van geweld of haat, verwijzend dus naar de mogelijke gevolgen van deze uitingen in termen van geweld of haat tegen bepaalde personen of groepen. Het EU-Kaderbesluit 2008/913/JBZ laat ook toe dat de lidstaten ervoor kiezen enkel gedragingen, - in de zin ook van uitingen die geweld of haat dreigen aan te wakkeren-, te bestraffen die van dien aard zijn dat zij de openbare orde dreigen te verstoren of die bedreigend, kwetsend of beledigend zijn (art. 1, 2).

¹⁸ Voor een overzicht, zie D. VOORHOOF en P. VALCKE, *Handboek Mediarecht*, Brussel, Larcier, 2011, 101-151 (120-125). Zie vooral GwH 12 februari 2009, nr. 17/2009 en GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009.

¹⁹ J. VRIELINK, *Van Haat Gesproken? Een rechtsantropologisch onderzoek naar de bestrijding van rasgerelateerde uitingsdelicten in België*, o.c., 303-377 en D. VOORHOOF en P. VALCKE, *Handboek Mediarecht*, o.c., 140-150.

²⁰ H. CANNIE en D. VOORHOOF, “The Abuse Clause and Freedom of Expression under the European Human Rights Convention: an Added Value for Democracy and Human Rights Protection?”, *Netherlands Quarterly for Human Rights* 2011/1, 54-83.

manifest voldoende en relevante redenen waren om professor Gollnisch te ontslaan voor het uiten van revisionistische opvattingen tijdens een persconferentie. Gollnisch had op die persconferentie nochtans enkel in essentie gepleit voor het recht van historici om over de omvang en de kenmerken van de holocaust te kunnen discussiëren. Hij stelde o.a. “je pense que sur le drame concentrationnaire la discussion doit rester libre. Sur le nombre de morts, sur la façon dont les gens sont morts, les historiens ont le droit d’en discuter. L’existence des chambres à gaz, c’est aux historiens d’en discuter”. En hij vervolgde: “Je ne remets pas en cause l’existence des camps de concentration, il y a eu des déportations pour des raisons raciales sans doute des centaines de milliers ou millions de personnes exterminées. Le nombre effectif des morts, 50 ans après les faits, les historiens pourraient en discuter. Moi je ne nie pas les chambres à gaz homicides mais la discussion doit rester libre. L’existence des chambres à gaz [dans les camps d’extermination], c’est aux historiens d’en discuter”. Het universiteitsbestuur, hierin gevolgd door de Franse rechtscolleges, achtte het ontslag van Gollnisch op zijn plaats omdat de uitingen van Gollnisch ingingen tegen de academische deontologie. Het Europees Hof wijst de klacht van Gollnisch als zou zijn ontslag neerkomen op een schending van artikel 10 EVRM af, rekening houdend met de verantwoordelijkheid van de lesgevers aan de universiteit. Het Hof is van oordeel dat “à l’instar des juridictions internes, que la contribution éventuelle de ses propos aux thèses négationnistes et le désordre qui pouvait en résulter, et qui en est d’ailleurs résulté, au sein de l’université de Lyon III et, plus généralement de l’université française, était incompatible avec les devoirs et responsabilités qui incombaient au requérant en tant qu’enseignant. Dans ces conditions, le requérant a outrepassé les obligations de réserve et de tolérance auxquelles il était tenu (..).” De gevolgen van het ontslag van Gollnisch zijn volgens het Europees Hof overigens beperkt nu hij immers nog over de mogelijkheid beschikt om aan een andere universiteit aan de slag te gaan. Een wel heel cynische beslissing van het Europees Mensenrechtenhof, die blijkt geeft van een fundamentele verwaarlozing van de vrijheid van meningsuiting als waarborg voor debat en discussie over belangrijke maatschappelijke aangelegenheden of historische gebeurtenissen, hier dus in een academische context.²¹ De aangehaalde citaten uit de persconferentie van Gollnisch bevatten immers geen aanzet tot geweld of haat, maar claimen uitsluitend het recht op discussie onder historici. Dat dergelijke uitspraken in Europa kunnen leiden tot een zo verregaande inmenging in de (academische) expressievrijheid, is op zichzelf beanstigend. Het arrest Gollnisch wijst trouwens samen met een paar andere recente uitspraken van het Europees Mensenrechtenhof op een zekere erosie van de expressievrijheid.²² Het is opvallend dat deze verregaande repressieve beperkingen op de expressievrijheid zich situeren in Frankrijk, uiterekend de bakermat van de basiswaarden van de *Verlichting* en de *Déclaration*, en dus van de vrijheid van meningsuiting. De goedkeuring op 23 januari 2012 door het Franse parlement van een nieuwe en bijzonder controversiële strafbepaling tot beteugeling van het

²¹ EHRM 7 juni 2011, Bruno Gollnisch/Frankrijk, beslissing nr. 48135/08.

²² Zie o.a. EHRM 2 oktober 2008, Leroy/Frankrijk (veroordeling van cartoonist : apologie van terrorisme wegens cartoon over 9/11) en EHRM 16 juli 2009, Willem/Frankrijk (veroordeling van burgemeester wegens oproep tot boycot van producten uit Israël, naar aanleiding van militaire acties in Palestina). Zie ook D. VOORHOOF, “Europees Hof niet langer op de bres voor de persvrijheid?”, *AM* 2009/1-2, 7-9.

“contesteren” of op grove wijze minimaliseren van het bestaan van genocides (erkend bij wet), is duidelijk een stap te ver.²³ Ondanks een motie van niet-ontvankelijkheid door de senaatscommissie op 18 januari 2012 werd uiteindelijk toch geopteerd voor deze onbetamelijke inperking op de expressievrijheid. De senaatscommissie was van oordeel dat de afkondiging van dergelijke wet “encourait un fort risque d’être en contradiction avec plusieurs principes reconnus par notre Constitution – en particulier (..) le principe de liberté d’opinion et d’expression et le principe de la liberté de la recherche”. Maar toch werd de wet gestemd, enkele dagen later. Het was pas na aanhoudend protest dat de Franse Grondwettelijke Raad de nieuwe wet in strijd verklaarde met de expressie- en communicatievrijheid.²⁴

Deze recente ontwikkelingen bewijzen hoe belangrijk het is te blijven ijveren voor het tegensprekelijk debat en de aanspraken erop te blijven koesteren, een bekommernis die nadrukkelijk blijkt uit talrijke publicaties van Koen Raes.²⁵

Koen en Tegenspraak

Koen zette van bij het begin flink zijn schouders onder het Tegenspraak-project en hij had een erg actieve inbreng tijdens de redactievergaderingen. Een paar ‘cahiers’ en veel editoriaalen in de eerste 20-25 boeken droegen zijn stempel. Het cahier *Liefde’s onrecht* was een Raes-cahier. De redactievergaderingen, meestal in Antwerpen, Brussel of Leuven, liepen lang uit op vrijdagavond. Nadat Koen op de redactievergadering al telkens heel nadrukkelijk zijn visie had gegeven, bleek hij nadien ook op de terugweg naar Gent een vat vol ideeën, altijd de discussie opzoekend, elke aanleiding aangrijpend om zijn analyse te verduidelijken of een totaal ander maatschappelijk thema aan te snijden... Soms vond ik Koen té overtuigend en kreeg ik het gevoel dat hij zelf te weinig ruimte liet voor tegenspraak, voor twijfel.

²³ SENAT 23 januari 2012, *Proposition de loi visant à réprimer la contestation de l’existence des génocides reconnus par la loi* (Texte définitif), Session Ordinaire de 2011-2012, nr. 52 (loi nr. 229). Merk op dat de Franse wet niet tegelijk aanzet tot haat, discriminatie of geweld veronderstelt, maar bestraffing mogelijk is van “ceux qui ont contesté (..) l’existence d’un ou plusieurs crimes de génocide défini à l’article 211-1 du code pénal et reconnus comme tels par la loi française”.

²⁴ CONSEIL CONSTITUTIONNEL 28 februari 2012, Décision 2012-647. De Raad is van oordeel dat “l’article 1er de la loi déférée réprime la contestation ou la minimisation de l’existence d’un ou plusieurs crimes de génocide ‘reconnus comme tels par la loi française’; qu’en réprimant ainsi la contestation de l’existence et de la qualification juridique de crimes qu’il aurait lui-même reconnus et qualifiés comme tels, le législateur a porté une atteinte inconstitutionnelle à l’exercice de la liberté d’expression et de communication”.

²⁵ Over de moeilijke grens tussen de expressievrijheid en het beschermen van (kwetsbare) groepen in de samenleving tegen ‘hate speech’, zie EHRM 9 februari 2012, *Vejdeland e.a./Zweden*, waarin het EHRM benadrukt dat “inciting to hatred does not necessarily entail a call for an act of violence, or other criminal acts. Attacks on persons committed by insulting, holding up to ridicule or slandering specific groups of the population can be sufficient for the authorities to favour combating racist speech in the face of freedom of expression exercised in an irresponsible manner”. Vooral de stelling dat in de strijd tegen racisme beperkingen op de expressievrijheid kunnen verantwoord worden wanneer de expressievrijheid op ‘onverantwoorde wijze’ wordt uitgeoefend, houdt een risico in op erosie van dit grondrecht en op het principe dat meningen en informatie in een democratische samenleving moeten kunnen botsen, of kwetsend of rustversturend moeten kunnen zijn. Vgl. EHRM 16 juli 2009, *Féret/België*. Zie ook D. VOORHOOF, “Politicus die haat zaait is strafbaar”, *Mediaforum* 2009/10, 372-377.

De jaren die daarop volgden zijn onze contacten verminderd en beperkten zich tot de, overigens wel intense, redactievergaderingen van Tegenspraak, redactievergaderingen die stilaan evolueerden naar een mengeling van ideologische debatten en culinaire topavonden ('*home made*' telkens!), met flink wat flessen wijn, wat zeker naarmate de avond vorderde bijdroeg tot de bevlogenheid van de discussie, ook bij Koen.

De laatste keer dat Koen en ik aan eenzelfde boekproject meewerkten was de dubbelpublicatie *Recht & Literatuur - Droit et Littérature*, gecoördineerd door Koen Lemmens en François Jongen. Koen stond toen terug op het podium, in Brussel dit keer, voor de boekvoorstelling in het prestigieuze Astoria Hotel. In het boek zelf presenteert Koen *De Toverberg* van Thomas Mann in het raakvlak van recht en literatuur, met het kuuroord als een metafoor voor de rechtbank, waarin het discours domineert, "waar de illusie bestaat dat het bewustzijn het zijn zou kunnen domineren".²⁶ *De Toverberg* deed Koen ook denken aan de Tegenspraak-redacties, zo schreef hij, "want menig dia- of monoloog uit het boek kon bij een vergadering, copieuze maaltijd inclus, zo uit de mond van een redactielid gevloeid zijn". Koen schreef nog over *De Toverberg* dat dit het boek was dat hij wellicht het meest herlezen heeft en hij drukte de hoop uit het nog enkele keren te herlezen...

Het laatste podium van Koen

De laatste keer dat ik met Koen sprak was op de 'viering' van de 500ste Schamper. Op 21 maart 2011. Koen hield toen in de UFO, het grootste auditorium van de UGent, na een inleiding door de rector, een speech als stichter en bezieler van dit eigenzinnige studentenblad. Hij had een paar trefwoorden op een velletje papier en dat volstond ruimschoots om een rake beschrijving te geven van de historiek van Schamper, met een etymologisch-literaire verklaring van het woord 'schamper', maar vooral ook de huidige generatie studenten oproepend om hun stem te laten horen, alert te zijn, de blik te verruimen, zich schamper en kritisch op te stellen tegen elke vorm van machtsuitoefening. Fysiek zag je dat Koen, wat vooroverbogen, aarzelende stap, twijfelende stem, de voorbije jaren geleden had. Maar zijn uiteenzetting was typisch Koen: helder en overtuigend, raak. Scherp analyserend. Alleen zijn stem haperde wat, het tempo was milder. Niet de inhoud.

We hebben toen achteraf nog bijgepraat. Hij leek opnieuw te willen aanknopen. Maar er was ook onzekerheid, aarzeling, veel kwetsbaarheid. Toen realiseerde ik me niet dat dit mijn laatste gesprek zou zijn met Koen, dat hij zo gauw al van het podium zou verdwijnen...

²⁶ K. RAES, "Over de toverberg van Thomas Mann & The Assassination Bureau Ltd. van Jack London", in K. LEMMENS en F. JONGEN, *Recht & Literatuur*, Brugge, Die Keure, 2007, 145-155.